

V. ARAVANTINOS - L. GODART - A. SACCONI: *Thèbes fouilles de la Cadmée I. Les tablettes en linnéaire B de la odos Pelopidou. Édition et commentaire*. Istituti edidoriali e poligrafici internazionali, Pisa-Roma, 2001, pp. 460, голем октаво.

По еден кус период на стагнација, поради недостиг на нови текстови, микенолошките студии значително се интензивираа со откривањето на линеарните Бе плочки од археолошките раскопки во Теба под раководство на V. Aravantinos во 1993-5. Веднаш по нивното откривање се појавија и прелиминарни соопштенија за нив во дневниот печат во повеќе европски земји, а посебно во Грција, сп. A. Panayotarea (*Kathimerini* од 15. јан. 1995). Материјалот беше набргу и стручно претставен од V. Aravantinos - L. Godart и A. Sacconi (*RendLinc*, s. 9, v. 6, 1995, 809-845). На X меѓународен микенолошки колоквиум во Салцбург, во 1995, Аравандинос реферираше за откривањето, содржината и значењето на новопронајдените материјали и за илустрација приложи десетина поцели плочки со разновидна содржина и концизна филолошка анализа (сп. "Mycenaean Texts and Contexts: The Discovery of New Linear B Archives on the Cadmea", *Floreat Studia Mycenaea I*, Wien 1999. 45-78). Во соработка, пак, со E. Andrikou авторот објави и Appendix за текот на раскопките и најдената керамика (пак таму, стр. 79-102). Во рефератот "The Find Spots of the Theban Linear B Texts" на XI меѓународен микенолошки колоквиум во Austin, TX, Аравандинос даде податоци за местата каде точно биле најдени плочките, што е неопходно за нивната класификација и интерпретација.

Уште од првите соопштенија можеше да се заклучи дека наодите на еден поголем контингент од писмени документи отвораат нови видовици за студии на микенската цивилизација воопшто и предисторијата на Теба посебно. Со нетрпение се очекуваше полното издание на наодите, особено на плочките, не само од микенолози, а и од сите што се заинтересирани за почетоците на европската култура, но обилниот археолошки материјал бараше подолго време за средување, проучување и подготовка на изданието. Затоа, појавата на ова драгоцено издание, *editio princeps*, треба топло да се поздрават.

Целокупниот натписен и друг откриен материјал од најновите ископувања во Теба е систематски обработен од тројцата спомнати автори во три тома. Покрај гореспомнатиот веќе објавен прв том, во подготовка се уште два тома: II-иот со подробен опис на археолошките раскопки и наодите, а III-иот - ќе содржи *Corpus* на сите досега најдени линеарни Бе натписи во Теба.

Објавениот том опфаќа *Увод* и два дела: првиот (стр. 25-154) *Издание на плочките*, а вториот (стр. 155-371) опширен филолошки и историско-компаративен *Коментар* во седум глави и, на крајот, *индекси* (375-387), *речник* (389-398), *конкорданси* (402-411) и *табели со знаци* во документите откриени на улицата Пелопиду (415-457).

*

Во *Уводот* е изложен накратко историјатот на раскопките. Во 1993 Комуналното одделение на Општината на Теба требало да интервенира во водоводната и канализациската мрежа на една главна артерија во градот, на улицата Пелопиду, што ја сече античката акропола

на Кадмо. Познато беше дека во тој дел на градот се крие големо археолошко богатство и Заводот за надзор и заштита на културните споменици будно ги следел и најмалите интервенции на теренот. Во непосредна близина на тоа место N. Platon и E. Touloupa во 1964 год. ги беа откриле првите плочки¹ со линеарно Бе писмо заедно со остатоци од различни офанзивни и дефанзивни оружја, фрагменти од намештај и запрежен прибор, како и накит од скапоцени материјали, веројатно од склад или работилница на такви предмети. Поради тоа Заводот веднаш се вклучил и во оваа акција од 1993 на Комуналното одделение. За среќа тука е откриен архив со писмени документи, евиденција од еден склад на продукти за специјална, култна намена. На 2 ноем. 1993 веќе била најдена првата натпишана плочка, која ја одбележиле со Av 100. Дотогаш беа познати 99 натписи (на плочки, печати и налепници) од Теба², не сметајќи ги натписите на вази.

Археолошките работи во населени места се скапи и долготрајни. Раскопките на ул. Пелопиду во Теба на површина од 190 м² и на длабина од 4 метра, продолжиле 500 дена (од 2 ноем. 1993 до март 1995). Пресевајќи ја сета ископана земја и будно следејќи секој откриен предмет, најдени се и нови 238 плочки во фрагментарна состојба (од мали парченца само со еден знак до цели плочки во вид на страница од 15 редови). Според авторите содржината на Lf 139 и Ft 140 со придружниот археолошки материјал дале податоци за датирање на плочките, имено дека тие потекнуваат од последните години на XIII век пред Хр.

Прв дел. На 130 страни (25-154) во овој том плочките се објавени под ред. бр. 100-405 со ознака (број) во заграда и на анонимниот писар ако е идентифициран. Одбележени се само три спојувања на фрагменти (104+191, 220+248 и 254+255), а се укажува уште на пет други случаи каде што два, три или четири фрагменти можеби припаѓаат на една иста плочка. Има триесетина сосема мали фрагменти со само по еден до два знака, но физички тешко можат да се поврзат со други.

Плочките се издадени според најсовремената пинакографска методологија, применета во *COMIC*, во чија подготовна под раководство на J. Chadwick зедао активно учество и Годар и Сакони³

¹ Всушност, уште во 1921 год. од A. Keramopoulos во Теба беа откриени 68 вази, тип узенгија, натпишани со линеарно Бе писмо, што укажуваше на можноста дека таму ќе се најдат и други писмени документи од микенско време.

² Покрај спомнатите натписи на вази од 1921, во 1964 E. Touloupa и N. Platon најдоа 24 плочка од Ug серијата, објавени од J. Chadwick во *Minos* X, 2, 1969, 115-137, а подоцна (во 1970) оваа серија беше збогатена со уште три нови фрагменти од плочки. Во 1970 Th. G. Spyropoulos, откри 16 плочки од Of серијата, објавени пак од Chadwick како посебно издание бр. 4 на *Minos*, потоа во 1982 Chr. Piteros откри 56 налепници со печати и натписи објавени од V. Aravantinos во *Tractata Mycenaea*, MANU, 1987, 13-27, како нова серија Wu, сп. и Chr. Piteros et. al. *BCH* 114, 1990, 103-184 и J. L. Melena, J.-P. Olivier, *TITHEMY*, Supl. a *Minos* 12, 1991, 33-50.

³ Во 1978 год. тие ги издадоа беспрекорно дотогаш познатите 43 плочки од Теба под наслов: *Les tablettes en linéaire B de Thèbes*, Roma, Edizioni dell. Ateneo.

(сп. рецензија во ЖА 39, 17, 1987, 38-40). Секоја плочка овде е дадена во три форми: а. фотографија со размер 1:1; б. факсимил во оригинална големина (изработени од Л. Годар, проверени од А. Сакони и В. Аравандинос) и, в. транслитерација на текстот. На крајот е додаден концизен палеографски коментар, којшто содржи инвентарен број на наодот, димензии на плочката и забелешки за спорните знаци. Текстот е даден со обичен слог, а коментарот - со курсив. Треба веднаш да се истакне дека изданието е многу добро оформено со одлични фотографии и педантни цртежи, од кои може лесно да се контролира транслитерацијата и читањето.

Плочките се класирани во 12 нови серии: Av (персонална) со 9 документи; Ev (со идеограма на жито) - 1 плочка; Fq (со идеограми на јачмен и јачмено брашно, најчесто во мали количини, наменети за дајби на божества и одделни лица) - 126 документи; Ft (брашно и маслини за исти цели) - 17 документи во вид на палмов лист; Gf (зачини) - 3 плочки; Gr (вино, јачмено брашно и зачини) - 54; Ka (вази) - 2; Lf (ткаенини) - 1; Oh (волна) - 3; Uo (мешана содржина) - 1; V (лични имиња) - 2 и X (од неопределена серија) - 19. На прв поглед паѓа в очи големиот број (200 од вкупно 238) плочки од F и G серијата кои се однесуваат, главно, на култни приноси.

Вториот дел започнува со евиденција на сериите и писарите (гл. 1). Познато е дека натписите на глинени плочки претставуваат делови од подолги документи, па треба да се проникне во начинот како се тие пишуваат, а потоа и како се подредени за чување. За таа цел е неопходна палеографската анализа на ракописот и идентификување на писарите кои, всушност биле службеници на дворецот, ангажирани со активност за која воделе и писмена евиденција. Тоа е и првиот услов за правилна интерпретација на плочките. По извршената таква анализа авторите на ова издание открија 12 писари (бр. 304-315). Најмногу плочки потекнуваат од писарите 305 (116 од Fq серијата) и 306 (околу 40 плочки од Gr серијата). Тоа се документи што регистрираат култни дајби и други активности околу подготовки на верски празненства. Судејќи по содржината на текстот од другите плочки, може да се заклучи дека еден голем број и од нив на некој начин се поврзани со оние од Fq и Gr сериите.

Најопширен дел (во обем од 150 страници) на книгата е *Филолошкиот коментар*. Плочките се овде повторно претставени во транслитерација, исто како и во коментарот на *Docs*, само сега со редниот број по серии кои означуваат одделни документи. Секоја плочка е дадена во *транслитерација, превод* (на француски) со *критичен апарат* и *филолошка интерпретација* на секој збор и термин. *Транслитерацијата* е преземена без промени од првиот дел. Текстот и идеограмите се *преведени* на француски; антропонимите и топонимите се со транскрипција на нивната класична форма во номинатив. *Квантитетите* на волуметриските единици е претворен во литри и килограми според мерните вредности предложени од J. Chadwick (*Docs*², 394) со еден исклучок:

Авторите ја доведоа под прашање десетеричната поделба на највисоката мерна единица за суви материи со волумен од 96 л. Врз основа на Ft 140, каде што T 5 и T 7 се пресметани како едно цело, наместо GRA 1 T 2 (GRA+PE 38 + 14 + 20 + 3 T 5 + 12 T 7 = to-ṣo-pa

(вкупно)... GRA 88, наместо GRA 88 Т 2), во Коментарот, посебно во гл. 4 (стр. 327-354) со статистика за сите количини, авторите ја сметаат основната највисока мерка 115.2 л. (12 X 9.6), наместо 96. Да беше дванаесетеричната поделба на најголемата метричка единица потврдена и од други примери, не ќе имаше место за сомнение. Пребрзано би било да се интервенира во микенскиот десетеричен мерен систем за суви материи врз основа само на еден единствен пример. Во збирот од 88 товари жито по 96 кгр. во Ft 140 два кутла X 9,6 кгр. е занемарлива количина, а во случајов не е исклучена можноста и на писарска грешка, или грешка во пресметувањето.

Меѓутоа, ваква поделба на највисоката мерка за волумен на суви материи не е невозможна во Теба, која имала тесни контакти со Месопотамија⁴ каде што бил во употреба предимно хексагезималниот нумерички систем. Освен тоа, треба да се додаде дека на Балканот доскоро имало практика и на дванаесетерична поделба, особено ако се работи за коњски товар или товар на мазга. Во западна Македонија сѐ уште е во употреба терминот *сѝрана* од 6 кутла, мерка за половина на 1 товар, како и за површина на нива што може да се посеје со соодветното количество на семе. Сличен термин за површина од половина *сѝрана*, т.е. четвртина од товарот е *ѝрикуѝли* (сп. Р. Нр. I., "Some Parallels between Balkan Popular and Mусean Measures of Volume for Dry Materials", ЖА, 47, 1997, 63-86). Балканскиот народен волуметрички систем за суви материи е изграден врз два основни принципа: а. според *ѝежинаѝа* на товарот (на квалитетна пченица), при што коњскиот товар е со два кутла потежок од магарешкиот, а најмалата мерка во двата случаја, Z 1 (*ѝрсѝ, исѝол*) = 0.400 л. = еден оброк на возрасен човек; и б. големината на кутелот варира во зависност од плодноста на земјата: во планински места тој е помал, околу 9.600 л. (квалитетна пченица), а во плодна и рамна котлина - поголем, од 11.500-13.500 л. Да се надеваме дека при следниот контингент на плочки од Теба ќе се разреши и тоа прашање.

На *микенската релиѝија* во овој дел ѝ е посветено најголемо внимание. Низ таква призма е извршена интерпретацијата, речиси, на секоја плочка оделно, а во третата глава, под тој наслов (стр. 317-325) се содржи синтеза од анализата и коментарот на натписите. Овде се дава објаснување за: а. божества; б. верски празници; в. свети животни; ѓ. свештенослужители и други лица ангажирани со работи околу кутлот и д. ритуалот.

а. Забележително е дека ниедно име на големите олимписки богови не се среќава директно спомнато на овие натписи иако планината Олимп е многу поблиску до Теба, отколку до Микена, Пил и Кнос. Авторите тоа го објаснуваат со фактот дека овде се работи за локални, бојотски култови. Тие сепак наоѓаат дека некои од големите божества се спомнати, но со нивните епитети, на пр. Зевс со зборот *О-ро-ре-и* од *ὄρωρης* 'рана есен кога зреат плодовите' — употребен како епikleза на Зевс во Акраѝија (Бојотија), сродно со епитетот на Зевс *Ἐπικάρπιος*, *Καρποδότης*, *Φυτάλιος*, *Καρπών*, *Τροφεύς*.

⁴ Доказ за тоа се многубројните цилиндрични печати со клинопис што потекнуваат од Блискиот и Средниот Исток. За количинските разлики во волуметричкиот систем сп. и ЖА 57, 1997, 63-86.

Покрај ова, уште три други божества се спомнати на ваков начин со епитети: *ma-ka*, *ko-wa*, *di-wi-ja[-me-ro]*, евентуално и *a-pu-wa*. Највисоки дажби од сите ѝ се даваат на *ma-ka*, која е идентифицирана со *Mā Gā* = Мајка Земја, т.е. Деметра. Додека на Зевс, Заштитникот на плодовите му се принесува жито во износ вкупно од 1 T (кутел), регистрирано на 8 плочки со сочувани количини (5 X V л., 1 X Z 2 л. и 2 X Z л.), на *ma-ka* ѝ се дава T (кутли) 8, V (вагани) 5 и Z (грсти, исполи) 2, т.е. околу осум и пол пати повеќе отколку на Зевс. Авторите наоѓаат дека *ma-ka* е спомната и со синонимот *si-to* Σιτώ, на која ѝ се дава уште 5 товари жито и маслини T 3, V 4. И *ko-wa*, Κόρη, епитет на Персефона, добива двојно повеќе жито од Зевс, вкупно T 2, V 2, Z 2 од 7 плочки со сочувани количини. Името *Di-wi-ja*, документирано и со варијантата *di-u-ja*, беше познато и од поранешни плочки од Кнос и Пил, овде се јавува во фрагментарни натписи и без сочувани количини на дажбите. Дадена е сугестија за една возможна идентификација и на *a-pu-wa* со *Harpuia*.

б. Во плочките се спомнати доста прецизно два верски празника: *po-to-a₂-ja-de* и *te-re-ja-de*, во алатив. Првиот е доведен во врска со *Ptoion*, еден планински масив во регионот на *Akraiphia* (Бојотија), каде што се откриени две светилишта од I милениум пред Хр.: едното посветено на Аполон, а другото на култот на херојот, за што А. Sacconi има напишано и посебна студија под наслов *Continuità di culti in Beozia*. Приносите, регистрирани на плочките од Теба, меѓутоа упатуваат дека во микенско време таму имало светилиште на женско божество, *Деметра*. И вториот празник *te-re-ja-de*, даден во алатив, е посветен на женско божество, по секоја веројатност на Хера *Teleia*, заштитница на браковите, која била почитувана на планината *Kitheron*.

в. Изненадува фактот што на овие плочки се набројуваат извесен број на животни кои, според авторите се сметале за свети. Ними исто така им се даваат определени количества соодветни продукти, така на *e-mi-jo-no-i /hēmionoihi/* 'на мулињата' им се дистрибуираат дажби од вино; *e-pe-to-i /herpetoihi/* - 'на змиите' пак вино; *ka-si /khansi/* 'на гуските' - маслини; *ko-ro-(qe) /khoirōi (que)/*, 'на свињата' - маслини; *ku-si /kunsi/* 'на кучињата', *ku-ne /kunes/* 'кучиња', *ku-na-ki-si /kunēgisi/* 'на ловциите' и *o-ni-si /ornisi/* 'на птиците' и др., на фрагментите не се сочувани називите и количините на продуктите наменети за нив.

г. Долг е списокот на „свештеници“ и други лица поврзани со култот, на кои, судејќи по дативската форма во која се јавуваат, им се определуваат извесни дажби: *a-ke-ne-u-si* го поврзуваат со глаголот */hagneiō/* 'очистува, осветува', т.е. лица задолжени да вршат 'очистување' за време на празниците во чест на Мајката Земја, Зевс, Заштитник на плодовите и Кора.

a-ko-da-mo е објаснето како сложеница од *agoros* и *dēmos*, со значење на лица што имале задача да го собираат народот на празниците, сп. Hsch. ἀγορός· ἐκκλησία, во првиот ден на Големите мистерии, кога се собирале и плодовите во дворот на светилиштето.

de-qa-no /deipnon/ 'гозба', под кое име се подразбирало и лице одговорно за подготовка на „гозбата“, во чест на тебанското тројство (Деметра, Зевс и Кора), а *po-ro-de-qa-no* (KN), би значело негов заменик. Во организацијата на „светата гозба“ биле ангажирани како храмовни служители, така и лаици, на што А. Sacconi и посебно се осврнала (во *Les repas sacrés dans les textes mycéniens*).

Се спомнуваат уште: *e-pi-ḡo-i /ephippoi/* 'коњаници', *i-ḡo-po-ḡo-i /hipporhorbois/* 'на коњушарите'; *ka-na-pe-we /knaphewes/* 'тепавичари'; *ḡa-ne-jo /khaneioi/* 'чувари на светите гуски', посветени на Мајката Земја, *ru-ra-ta-e /lurastai/* свирачи на лира и други (вкупно околу 20) професии, според авторите поврзани на некој начин со култот. Неоспорно е дека во микенските плочки, а особено во овие од Теба, нашол одраз религиозниот живот на епохата. И меѓу објаснетите имиња на занимања, без сомнение, има такви што се поврзани со култот, но прашаање е дали сите се такви. Зошто баш мора *e-pi-ḡo-i* 'коњаници'; *ka-na-pe-we* 'тепавичари', 'валавичари', *te-ka-ta-si*, дат. плур. од *tektōn* 'дрводелец', *o-ti-ri-ja-i*, вид на текстилни работнички и др. да бидат храмовни службеници. Нивната интерпретација, наместа доста пресилена, подлежи на корекции и сигурно ќе претрпи извесни промени, како и онаа на J.-P. Olivier од 1960 за храмовните службеници од пилскиот архив.

д. Авторите се свесни дека е ризично врз основа на вака скудни документи да се расправа за ритуал, но има изрази кои даваат повод да се зборува и за тоа. Така, формата *tu-wo-te-to* е објаснета како сложенка од *thuos* 'темјан, жртва' и *te-to /theto/*, 3 л. медиопасивен аорист од τίθημι, т.е. употребен за кадење на приносите. Подготовките на „светите гозби“ исто така спаѓаат во доменот на ритуалот.

*

Врз основа на топонимите и етниконите, спомнати во новите текстови од Теба се изведуваат заклучоци за *ἰερείων ἱερατικῶν ἐπιπέπων ἱερατικῶν ἐπιπέπων* на Тебанското кралство (гл. 5, стр. 355-361). Од преку 30 топономастички називи, дваесетина, поцели, можат релативно лесно да се идентификуваат и лоцираат на карта, како Амарунт, Ајгиалос, Елеон, Еутресис, Петеон, Птојон, Теба и др. Од етниците што укажуваат на пооддалечени места, како *mi-ra-ti-jo /Miliatios/* од Милет, *si-mi-te-u /Smintheus/* (Троада) и др., посебно внимание привлекува етнонимот *ra-ke-da-mi-ni-jo, ra-ḡke-da-mo-ni-jo-u-jo /Lakedaimonios/* 'синовите (-u-jo /huioi/) на Лакедајмонците'.

Како и на плочките од други микенски центри и на овие, неодамна откриени во Теба, антропонимите доминираат. На нив поопширно се запираме на друго место, а овде одбележуваме само некои статистички податоци за нивната застапеност. *Речником̄* (*Glossaire*, стр. 389-398) содржи вкупно 170 поцели зборови, од кои 155 се идентификувани. Од нив има 90 антропоними, 10 етници кои исто така служат како лични определби на индивидуи, 10 топоними и само 55 апелативи (а и меѓу називите на професии не е исклучено да има и такви што заменуваат лични имиња).

Забележително е дека бројот на досега недокументирани зборови и форми е доста висок, 84, а 71 се познати и од други порано откриени во други микенски центри. Меѓу оние што првпат се јавуваат има некои што будат посебен интерес. Познато беше дека *јавачи на коњи (ephippoi)* во Грција се јавуваат доста доцна. Кај Хомер тие воопшто не се спомнати. Не беа спомнати ни во архивите на другите микенски центри. Меѓутоа, сега во најновиот наод од архивот на Теба читаеме дека имало и *e-pi-ḡo- /ephippoi/*, што открива нов поглед на микенскиот социјален живот. Овој и други податоци, особено оние од областа на верскиот живот, јасно зборуваат колку е драгоцен

материјалот од најновите раскопки во Теба, објавен во ова перфектно подготвено и педантно технички стокмено издание на В. Аравандинос, Л. Годар и А. Сакони. Тоа служи како одлично дополнување на изданијата на глинениите архиви од Кнос (*COMIC*), Пил, Микена и други центри, па затоа ниедна универзитетска библиотека и ниеден институт за антички студии не би требало да остане без него.

Петар Хр. Илиевски
 Кеј „13 ноември“, 20, Скопје

MOURAVIEV SERGE N., (textes réunis, établis et traduits par), *Héraclite d'Éphèse. La tradition antique & médiévale. A.Témoignages et citations. 2. De Sénèque à Diogène Laërce*. Academia Verlag, Sankt Augustin, 2000, pp. 259-624, 8°.

Во минатиот број на *Жива Антика* (том 49(1999)213-215) беше најавена првата книга од капиталниот проект *HERACLITEA* на Сергеј Муравјев, посветен на делото на Хераклит од Ефес и неговата рецепција низ вековите. Со оглед на тоа што тогаш беа истакнати целта, содржината, обемот и методите на проектот, овојпат имаме намера само да информираме за појавата на втората книга.

Како што е истакнато во поднасловот, делово што го презентираме претставува продолжение (оттаму и пагинацијата е дадена во продолжение), односно втор дел од започнатиот критички преглед на сведоштва и цитати од делото на Хераклит, придружени со паралелен превод на француски јазик и обемн критички апарат. Меѓу обработените извори (автори) ќе ги издвоиме: Л. А. Сенека, М. Антонин Аврелиј, Доксограф („Аетиј“), Плутарх, Апулеј, Александар од Афродисија, Климент од Александрија, Секст Емпирик и Диоген од Лаерта.

Поздравувајќи го вонредниот напор на С. Муравјев да му овозможи на научниот свет да го проучува Хераклит врз основа на темелно критичко издание, останува да потсетиме дека ја очекуваме појавата на следниот оддел В (*Textes. Allusions et imitations*), како и на одделот С (*Commentaire*).

Вишомир Мишевски
 Филозофски факултет
 Скопје

BOGOLJUB ŠIJAKOVIĆ, *Bibliographia Praesocratica. A Bibliographical Guide to the Studies of Early Greek Philosophy in its Religious and Scientific Contexts with an Introductory Bibliography on the Historiography of Philosophy (over 8,500 Authors, 17,664 Entries from 1450 to 2000)*. Les Belles Lettres, Paris 2001, pp. 700, голем октаво.

Непосредно пред заклучувањето на 51. годиште на *Жива Антика* ја добивме од авторот оваа обемна книга која според своето значење и полезност за науката заслужува без одлагање да биде претставена пред научната публика.